

ÂYANLAR, TİCARİ TARIM VE SERMAYE BİRİKİM İMKÂN LARI*

Prof. Dr. Hüseyin Aliyar Demirci
Pamukkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0003-3079-8204

Dr. Öğr. Üyesi Utku Aybudak
Karabük Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0003-1859-5770

Öz

Bu çalışma âyanların Osmanlı ekonomisindeki konumuna ve sermaye üretim kapasitesine odaklanmaktadır. Osmanlı toplumu içerisinde özellikle 17. yüzyıldan itibaren önem kazanan âyanlar, lisansüstü düzeyde çeşitli âyan ailelerin faaliyetleri açısından tekil olarak sıklıkla ele alınmıştır. Ancak bir toplumsal grubun tek bir hanesini ele almak, onların ekonomik sahadaki tutarlılık arz eden davranışlarını genel bağlamdan kopararak “israf, lüks düşkünlüğü” olarak tanımlama yanılığısına neden olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı âyanların ekonomik davranışlarının altında yatan bağlamsal sebepleri ortaya koymaktır. Bunun yanında âyanların servetlerinin mahiyeti ve tarihsel olarak karşılaştırılması da çalışmanın amaçları arasındadır. Enflasyondan arındırılmış biçimde bir karşılaştırma yapıldığında, âyanların Osmanlı siyasi ve iktisadi sistemini dönüşüme uğratabilecek derecede büyük bir maddi imkânâna sahip olmadığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyıl ile başlayan merkezileşme sürecinin ardından âyanların iktidarı büyük ölçüde kırılmış ve Osmanlı Devletinde 16. yüzyıldan beri devam eden adem-i merkezileşme eğilimi son bulmuştur. Yaklaşık üç asır boyunca Osmanlı toplumsal yapısında oldukça mühim bir yer işgal eden âyanların ticari tarım faaliyetleri ve sermaye birikim imkanları, dönemin önemli tarımsal müesseseleri olan plantasyonlar ile de karşılaştırılmaktadır. Hem tarımsal verimlilik hem de toprağın doyurması gereken iş gücü açısından kıyaslamaların yapıldığı çalışmada âyanların düşük verimlilik ve yüksek maliyet koşullarında faaliyetlerini sürdürdüğü ve bu nedenle sermaye birikim imkânlarının son derece kısıtlı olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Âyanlar, Sermaye birikimi, Ticari tarım, Plantasyonlar

Âyans, Commercial Agriculture and Capital Accumulation Opportunities

Abstract

This study focuses on the position of the Âyans in the Ottoman economy and their capital production capacity. At academic researches, The Âyans, which gained importance in Ottoman society especially since the 17th century, were frequently dealt with singularly in terms of the activities of various families. However, addressing a single household of a social group by taking them out of the general context can cause the misconception of identifying their consistent behavior in the economic field as "wasteful, fondness of luxury ". The aim of this study is to reveal the contextual reasons underlying the economic behavior of the Âyans. In addition, the nature and historical comparison of the fortunes of Âyans are among the objectives of the study. When a comparison which is free of inflation is made, it is understood that the Âyans do not have the financial means to transform the Ottoman political and economic system. After the centralization process that began in the 19th century, the power of the Âyans was largely broken and the trend of decentralization Ottoman State which had been going on since the 16th century ended. For nearly three centuries, the commercial agricultural activities and capital accumulation opportunities of the Âyans, which occupied a very important place in the Ottoman social structure, are also compared with plantations, which were important agricultural institutions of the period. In the study, in which a comparison was made both in terms of agricultural productivity and the labor force that the soil should feed, it is revealed that the Âyans continued their activities under low productivity and high cost conditions and therefore the capital accumulation opportunities were extremely limited.

Keywords: Âyans, Capital accumulation, Commercial agriculture, Plantations

* Makale geliş tarihi: 29.03.2021
Makale kabul tarihi: 18.10.2021
Erken görünüm tarihi: 13.05.2022

Âyanlar, Ticari Tarım ve Sermaye Birikim İmkânları

Giriş

Münferit olarak âyan ailelerinin, Osmanlı tarihi araştırmacıları tarafından yoğun olarak çalışılan bir alan olduğu söylenebilir. Özellikle tarih alanında yazılan lisansüstü tezlerde bir âyan ailesinin muhallefati ve/veya siyasi, iktisadi faaliyetleri sıklıkla araştırılmıştır. Ancak bir toplumsal grup olarak âyanların ele alındığı çalışmaların sayısı son derece azdır.

Bir toplumsal grup olarak âyanlar, literatürde en yoğun biçimde Osmanlı nizamında meydana getirdikleri adem-i merkezîyetçi hususiyetler açısından tartışılmaktadır. Âyanlar döneminin yapısal olarak feodalizm sayılıp sayılamayacağına yönelik bir araştırma sorusunun varlığından söz edilebilir (Akdağ, 1963b: 51). Âyanların ekonomi-politik açıdan fazla incelenmediği ise rahatlıkla söylenebilir. Bu ilgisizliğin temel sebeplerinden birisinin Türkiye'deki tarih araştırmalarının merkez siyasetine olan bağlılığı ile ekonomi-politik incelemelere, sınıfsal analize ve iktisat tarihine daha uzak olması düşünülebilir. Bu çalışmanın temel amacı, âyanların malvarlıklarını ve özellikle tarımsal üretimlerini sermaye birikimi açısından karşılaştırmalı bir biçimde incelemektir.

16. yüzyıl sonundan itibaren çeşitli içsel ve dışsal etmenlerin etkisiyle Osmanlı klasik düzeni sürdürülemez hale gelmiştir. Yaklaşık olarak 19. yüzyılda başladığı kabul edilen modern Osmanlı dönemi ile Osmanlı klasik dönemi arasında kalan bir dönüşüm süreci mevcuttur. Âyanlar, bu geçiş sürecinin en önemli toplumsal aktörlerinden birisidir. Hatta klasik dönem ile modern dönem arasını *âyanlar çağı* olarak adlandıran çalışmalar dahi mevcuttur (Özdeğer, 2003).

Osmanlı iktisat tarihinin temel tartışma konularından olan Osmanlı kapitalleşme süreci, burjuvazinin tebarüzü gibi meselelerin odağında sermaye birikimi yer almaktadır. Kapitalizm, sınırsız sermaye birikimini amaçlayan bir ekonomik sistem olarak değerlendirilebileceğinden (Wallerstein, 2011: 11) sermaye birikimini merkeze alan araştırmaların yoğunluğu da normal karşılanmalıdır. Bu çalışma da Osmanlı toplumsal yapısının önemli unsurlarından olan âyanların sermaye birikim imkânlarına yoğunlaşmaktadır. Çalışmada, âyanların servetleri mukayeselere tabi tutulacak ve sermaye birikim

olanaklarını kısıtlayan, kapitalizm öncesine ait yapısal özellikler de dikkate alınmaya gayret edilecektir.

1. Osmanlı'da Âyanlık

1.1. Âyanların Önem Kazanması

Âyanlık konusunda bilinmesi gereken ilk nokta bu sıfatın bir memuriyet olmadığıdır. İkinci olarak da âyanlığın Osmanlı toplumunda 17. yüzyıl sonrasında ortaya çıkmadığı belirtilmelidir. Temel olarak bir bölge halkının ileri gelenleri sayılan, halkın devlet ile iletişimini sağlamak görevini üstlenen âyanlar klasik dönem teamüllerine göre buldukları bölge ahalisinin rey ve rızası ile bu unvanı kazanmaktadır. Vilayetin âyanları da kendi aralarında bir reis seçer ve bu şekilde seçilen kişi, baş âyan sıfatı ile bölge halkının merkezî devlet ile olan ilişkilerini yürütmek mesuliyetini üstlenir. Bu süreç neticesinde belirlenen âyanlık sıfatı resmî olarak da tanınmaktadır. Halkın devlete olan çeşitli müracaatlarını ilettiği gibi devletin halktan taleplerini de iletme açısından aracı konumundadır. Klasik dönemde de mevcut olan âyanların, 17. yüzyıl sonrası Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iktisadi, mali ve siyasi dönüşümler neticesinde ehemmiyetleri artmıştır.

Klasik dönemde devlet nezdinde pek de muteber bir yeri bulunmayan âyanlık kurumu, klasik yapının sürdürülemez hale gelmesinin ardından giderek önem kazanmıştır. Âyanlık statüsüne önem kazandıran gelişmelerden birisi Osmanlı maliyesinde yaşanan değişimle alakalıdır. Avarız vergilerinin öneminin artmasına koşut olarak âyanlık sıfatının ehemmiyeti de artmıştır. Kelime olarak “sonradan meydana gelen” anlamını taşıyan avarız, Osmanlı mali sisteminde düzenli olmayan vergileri ifade etmektedir. Osmanlı düzenli vergilerinin miktarı kanunnamelerle akçe cinsinden belirlenmiştir. Orana dayanmayan, miktar cinsinden belirlenmiş olan normal dönem vergilerinde değişiklik yapmak, istenilen bir durum değildir (Akdağ, 1966: 213). Ancak 16. yüzyıl boyunca hem Avrupa hem de Osmanlı'da yaşanan enflasyon, ganimet gelirlerinin azalması gibi sorunlar Osmanlı maliye yönetimini yeni çözümler aramaya mecbur etmiştir. Bu sebeple olağanüstü durumlarda başvurulması gereken avarız türünden vergiler giderek daha olağan hale gelmiştir. 1692 yılına gelindiğinde devlet gelirlerinin yaklaşık ¼'ü avarız vergilerinden sağlanır hale gelmiştir (Sahillioğlu, 1991: 109). Avarız vergisinin Osmanlı maliyesi için artık düzenli olarak alınan bir vergi haline gelmesiyle beraber de tahrir defterlerine benzer avarız defterleri de tutulmaya başlanmıştır. Avarız vergisinin giderek önem kazandığını gösteren detaylardan birisi de ilgili defterlerin tutulma usulüdür. Başlarda sancak değil kaza düzeyinde ve genellikle bölgenin kadısı tarafından tutulan avarız defterleri, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Defterhane'nin ilgili kaleminden gönderilen memurlar tarafından tutulmuştur (Küpeli, 2011a:

115). Avarız vergilerinin miktarı arttıkça elbette bu vergileri toplayan insanların da önemi ve zenginliği artmaktadır. Avarız defterleri ile bir bölgenin “olağanüstü” vergileri belirlense de söz konusu vergileri düzenli biçimde toplayacak merkezî bürokratik teşkilat o dönem için mevcut değildir. Bu nedenle âyanlar, ilgili vergileri toplama görevlerini üstlenerek –çoğu zaman da bu görevleri esnasında haksız şekilde zenginleşme yoluna giderek- hem siyasi hem de ekonomik pozisyonlarını güçlendirmişlerdir (Özkaya, 2014: 129).

Âyanların önem kazanmasına sebep olan gelişmelerden bir diğeri ise klasik yapının sürdürülemez hale gelmesi ile özellikle Anadolu ve Rumeli’de temsili makamların ehemmiyetinin artmasıdır. İmparatorluk, içine düştüğü maddi zorlukları aşmak adına çok çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerden birisi de terfi ettirilen devlet görevlisinin çeşitli makamlara “resm-i caize” veya “tebşiriye” adı altında ödemeler yapmasıdır (Uzun M. İ., 1993). Hazinenin bu ödeme türünden bolca yararlanmak istemesi üzerine Osmanlı Devleti’nde vezir rütbesine getirilen görevli sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Ancak devletin vilayetlerinde benzer oranda bir artış yaşanmadığı için vezir rütbesine getirilenlerin taşrada görevlendirildiği vazifeler Sancak Beyliğine kadar düşürülmüştür. Vezir rütbesi ile sancağa çıkmak istemeyen görevliler ise İstanbul’da kalmakta ve görevli oldukları bölgede işleri yürütmek için bir temsilci seçmektedirler. Elbette seçilen temsilci, vezire belli bir ödeme yapmaktadır. Benzer bir durum ilmiye teşkilatında da yaşanmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı’da kadılar, şehir merkezlerinde yargısal görevler üstlenirken kaza ismi verilen idari birimin yöneticiliğini yapmaktadır. Vilayet kadılığına değil de kazaya görevlendirilen kadılar, görev yerlerine gitmeyerek bölgeden bir temsilci seçmişlerdir. Sancak beyinin temsilcisi mütesellim; kadının temsilcisi ise naib sıfatı ile bölgede sancak beyinin veya kadının görevini yapmaktadır. Tahmin edileceği üzere temsili makamlar bölgenin ileri gelenleri olan âyanlar tarafından üstlenilmiştir. Mütesellimlik ve naiblik gibi görevleri edinmeye başlayan âyanlar maddi güçlerinin ardından siyasi iktidar da kazanmaya başlamıştır. Elde ettikleri resmî vazifeler neticesinde gerek yasal çerçevede makamlarına yapılan ödemeler gerekse de yetkilerini kötüye kullanarak el koydukları değerler ile ekonomik güçlerini pekiştirmiştir.

Âyanların iktidarını arttıran bir diğer gelişme ise Osmanlı toprak hukukundaki değişikliklerdir. Bilindiği üzere Osmanlı hazinesi, yaşadığı sıkıntıları atlatabilmek için vergi toplama yöntemi olarak iltizam ve malikâne biçimlerinin yaygınlığını arttırmıştır. Bir bölgenin vergi toplama imtiyazı belli bir süre yahut kayd-ı hayat şartı ile satılmaya başlanmıştır. Elbette bölgedeki siyasi iktidarını da arttırmış âyan aileleri bu imtiyazları kazanmak hususunda çok istekli olmuşlardır. Bölgesinde vergi toplama imtiyazını ele geçiren âyanların, iktidarının her açıdan artacağına şüphe yoktur.

1.2. Âyanların Askeri Gücü: Sekban/Sarıca Birlikleri

Klasik dönemde Osmanlı ordusunun ana omurgası tımarlı sipahiler tarafından oluşturulur. Toprak geliri karşılığında hizmet veren tımarlı sipahiler, dönemin iktisadi şartları düşünüldüğünde oldukça verimli ve tasarruflu bir asker kaynağıdır. Ancak yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler neticesinde 17. yüzyıla gelindiğinde tımar, askeri bir teşkilat olma vasfını yitirmiş ve iktisadi bir organizasyona dönüşmüştür (Özkaya, 1979: 219). Elbette bu dönüşüm, bir anda patlak veren olaylar nedeniyle değil uzun bir sürecin neticesinde peyderpey yaşanmıştır. Bir zamanlar İmparatorluğun çevre unsurları için oldukça arzu edilen bir ödül olan tımar, artık istenmeyen hatta kaçınılması gereken bir yükümlülüğe dönüşmüştür. Enflasyon nedeniyle giderek artan hayat pahalılığı ve bitmek bilmeyen savaşların masrafı, merkezî idare tarafından sabit tutulan tımar gelirleri ile karşılanamaz hale gelmiştir (Akdağ, 1966: 213). Tımar erbabının yaşam düzeyi o denli gerilemiştir ki bu durumun müsebbibi olarak gördükleri padişaha karşı isyan hareketlerine eklenmeye teşne bir güç odağı haline gelmişlerdir. Kanuni'nin son dönemlerinde tımarlı sipahilerin, isyankâr şehzadelerin etrafında birleşmesi İstanbul nezdinde tımar erbabına karşı bir güvensizlik duygusu ortaya çıkarmıştır (Akdağ, 1945: 422-423). Asayişin sağlamak ve olası isyanlar karşısında dengeleyici bir güç unsuru temin etmek amacıyla Anadolu kent merkezlerine görevlendirilen yeniçeri garnizonları, zaten kolayca istikrarsızlığa sürüklenebilecek toplumsal dengeye yeni bir çatışma unsuru eklemiştir. Halktan haksız vergiler alan sipahi ve yeniçeriler, tımarını ve ocağını bırakarak eşkıyalık yapan askerler, tarlasını bırakarak eşkıyalara katılan çiftbozan reaya, sayılarının fazlalığı nedeniyle atanamayan ve eşkıyalığa başlayan medrese öğrencileri suhteler gibi öznelere bir araya gelmesi Anadolu'ya Celali Fetreti dönemini yaşatmıştır (Akdağ, 1963a). Bu karışıklık döneminde âyanlar, temsili makamlar aracılığıyla da olsa yönetiminde söz sahibi olduğu bölgeyi korumak adına çareler üretmiştir. Üstelik bir bölgenin yönetici mevkiinde yer alması da yaşanacak olası eşkıyalık hareketlerinin ilk hedefinin bölgenin ileri gelenleri olacağı açıktır. Bu sebeple hırsızlık, yağma, talan gibi eylemlere karşı koyabilmek adına âyanlar, kapısına para ile asker toplamaya başlamıştır. Zaman içerisinde âyanların etrafında topladıkları silahlı birliklere sekban yahut sarıca birlikleri ismi verilmiştir (Akdağ, 1945: 429). Bu askerlerin sosyal kökeni çoğu zaman tımarını terk etmiş eski bir sipahi yahut çift hanesini terk etmiş eski bir reyadır. Tarlasını terk eden reaya eşkıyaların arasına katılırsa levent; bir âyanın kapısında istihdam edilirse sekban ismini almaktadır.

Osmanlı maliyesinde ve bürokratik yapısındaki değişimler sebebiyle iktisadi ve siyasi gücünü arttıran âyanlar, Anadolu'da yaşanan toplumsal çalkantıların ittiği koşullar altında askeri güçlerini de arttırmıştır. Âyanların mali birikiminden olduğu kadar askeri birikiminden de yararlanan Osmanlı Devleti'nde bilindiği üzere II. Mahmut'un tahta çıkmasında büyük katkısı olan

Ruşçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa sadrazam olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa'nın sadareti, âyanların gücünün zirve noktası olarak değerlendirilebilir. Sadrazam'ın girişimleri ile Anadolu ve Rumeli âyanlarının katıldığı toplantı neticesinde ortaya çıkan Sened-i İttifak ise bilindiği üzere uygulanamamış, âyanlar hukuki tanınmanın getireceği faydalardan yararlanamamıştır. Bu konuda Özcan (1991: 197), “âyanın çoğu senedi imzalamamıştı. İmzalayan az sayıdaki âyan ise Sened-i İttifak'a sahip çıkmanın kendilerine sağlayacağı imkânları değerlendirme ve zümre menfaatlerini koruma şuurundan mahrumdu.” yorumunu getirmektedir. Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ve II. Mahmut'un saltanatının ilerleyen yıllarında başlayan merkezileşme hareketi ile âyanların özellikle askerî gücü kırılmış ve yaklaşık iki asır süren merkezî iktidarın Anadolu sathında güç kaybetmesi eğilimi sonlanmıştır. Ancak elbette bu durum âyanların toplumsal hayattan silinmesine sebep olmamış, özellikle ekonomik sahada âyanlar varlığını devam ettirmiştir. 1858 Arazi Kanunnamesi, âyanların denetlediği toprakları özel mülkiyetine alması ve âyanlıktan “ağalığa” geçiş sürecini başlatması açısından kritik önem taşımaktadır (Cin ve Akyılmaz, 2000: 376).

2. Servet-Sermaye Ayrımı Bağlamında Âyanların Malvarlığı Üzerine

Bilindiği üzere servet ve sermaye kelimeleri farklı manalara gelmektedir. İki kelime de yaygın biçimde ekonomik bir terim olarak kullanılıyorsa da servet kelimesi durağan bir varlığı içerirken sermaye kelimesi ise daha dinamik bir ekonomik varlığa işaret etmektedir. İngilizcede de servet (*wealth*) ile sermaye (*capital*) kelimeleri arasında fark bulunmaktadır. Oxford sözlük sermayeyi; daha fazla zenginlik, para ve servet üretmek için kullanılan para şeklinde tanımlarken servet ise aynı sözlükte, yüksek miktarda mülkiyet, para şeklinde tanımlanmaktadır (Hornby, 1977). TDK ise servet kelimesini zenginlik, mal-mülk olarak tanımlarken sermaye kelimesini ise ekonomik anlamda “bir ticaret işinin kurulması, yürütülmesi için gereken anapara ve paraya çevrilebilir malların tamamı” şeklinde tanımlamaktadır (TDK, 2021).

Âyanların mal varlıkları inceleyen bir araştırmacı ilk bakışta bu kişilerin son derece varlıklı kimseler olduğu fikrine kapılacaktır. Ancak ayrıntılı bir tetkik ve iktisadi bir bakış açısı neticesinde söz konusu varlığın sermayeden ziyade servet formunda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Âyanların girişimcilik vasıflarını inceleyen Güven (2016) çalışması da bu toplumsal grubun kapitalist müteşebbisten ziyade servet biriktiren pre-kapitalist bir görünüme daha yakın olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Âyanların mal varlıklarının ayrıntısına muhalefat ve tereke kayıtlarından ulaşılabilmektedir. Tereke defterleri, Osmanlı şer'iyeye sicillerinde yer alan ve

ölen kişilerin mal varlığını gösteren kayıtlardır. Muhallefat kayıtları da ölen kişinin mal varlığını göstermekle beraber müsadere süreciyle ilgili bir kayıttır. Osmanlı Devleti, merkezileşme çabaları dâhilinde yerel elitlerin iktidarını azaltmak adına müsadere yöntemine sıklıkla başvurmuştur (Telci, 2007). Bu bakımdan özellikle âyanların mal varlığının ayrıntıları için müsadereye uğramış elitlerin muhallefat kayıtları da önemli bir kaynak olarak yer almaktadır. Bu başlık altında öncelikle tikel olarak bazı âyanların mal varlığındaki nakit oranları incelenerek servet/sermaye açısından değerlendirmesi yapılmaya çalışılacak ardından da âyanları servet biriktirmeye ve lüks tüketime iten toplumsal, iktisadi ve siyasi sebepler üzerine mülahazalarda bulunulacaktır.

2.1. Lüks Tüketim

İlk olarak, 1695 yılında vefat eden Uzun Ali Ağa'nın mal varlığı incelendiğinde toplam değer 105.000 akçe olduğu görülmektedir. Uzun Ali Ağa'nın toplam mal varlığı içerisindeki nakitlerinin oranı %10'u dahi bulamamaktadır. Muhallefatına kaydedilen nakit miktarı 8.010 akçedir. Uzun Ali Ağa'nın mal varlığı incelendiğinde silahların değeri 31.095 akçe ve at ile koşum takımlarının değeri ise 17.230 akçe tutmaktadır (Başarı, 2016: 65-67).

1730 yılında vefat eden Halil Ağa'nın toplam malvarlığı ise 897.039 akçe tutmaktadır (Başarı, 2016: 66). Bu servetin içerisindeki nakit toplamı ise 43.435 akçeye karşılık gelmektedir. Halil Ağa'nın malvarlığında da Uzun Ali Ağa'ninkine benzer biçimde at koşum takımları ile silahlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu iki unsurun Halil Ağa'nın serveti içerisindeki toplam değeri 352.317 akçedir. Bunların haricinde Halil Ağa'nın kürklere de önemli miktarda para verdiği anlaşılmaktadır. Halil Ağa'nın 16 kalem olan kürklerinin toplam değeri 299.785 akçeye tekabül etmektedir. Halil Ağa'nın servetinin %72'lik bir kısmını silahlara, atlara ve kürklere harcadığı görülmektedir (Başarı, 2016: 66).

Tire Voyvodası Yeğen Mehmet Ağa 1788 yılında vefat ettiğinde merhumun mal varlığının tespiti ve müsadere sürecinin işletilmesi için Mübaşir Çayırzade İbrahim Ağa görevlendirilmiştir. Görevli bölgeye varır varmaz malvarlığın tespiti için işlemlere başlamış ancak bu sırada “Yeğen Ağa'nın nakit paralarını tutmakla görevli rençbercisi Hüseyin 1.000 kuruş alarak kaçmış, kendisinin yakalanması için peşine asker salınırken, merhum voyvodanın başkaca da bir nakdinin olmadığı görülmüştür.” Tire Voyvodası'nın 113.959 kuruşluk toplam malvarlığı içerisinde anlaşılan o ki nakitlerin tutarı %1'in dahi altındadır (Küpeli, 2018: 23).

1808 tarihinde vefat etmiş Havza ve Köprü Âyanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin'in muhallefatını inceleyen Cezar'ın (1977: 42), incelenen kişinin hem faaliyetleri hem de malvarlığı açısından vasat bir konumda bulunduğunu ve bölgenin diğer âyanlarını da temsil etme vasfını taşıdığını öne sürmesi dikkat

çekicidir. Havza ve Köprü Âyanı'nın 17.527 kuruşluk toplam malvarlığında hiçbir şekilde nakit yer almaması oldukça şaşırtıcıdır. Malvarlığı içerisinde nakit olmadığı gibi hızlı biçimde nakde çevrilebilecek mücevher nevinden bir kalemin de bulunmadığı aktarılmaktadır (Cezar, 1977: 57-58). Bölge âyanlarının tipik bir üyesi olarak takdim edilen şahsın mal varlığı içerisinde parasal varlık bulunmaması bölge âyanlarının burjuva niteliği üzerine oldukça düşündürücü bir veridir.

Bursa Yenişehir âyanından olan ve kanunsuz eylemleri, halka zulmetmesi ile bilinen Sarıcaoğlu Osman Ağa idam cezasına çarptırılmış ve tüm firar çabalarına rağmen 1813 yılında yakalanıp öldürülmüştür. Eşkîya kökeninin de etkisiyle Osman Ağa servetini ticari ilişkilerden değil kanunsuz yollardan elde etmiştir. Muhallefat belgesinde malvarlığı toplamda 173.022 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu meblağın sadece 1777 akçesi nakit paradan ibarettir (Küpeli, 2011b: 254).

Elbette servetlerindeki nakit oranı daha yüksek âyanlar da söz konusudur. Örneğin Kilis ve A'zaz Voyvodası Daltabanzade Mehmed Ali Paşa'nın muhallefatında toplam mal varlığı 444.245 kuruş iken bu servetin 304.586 kuruşluk kısmı nakit olarak tutulmaktadır. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın nakit varlığı incelendiğinde sermaye tanımına girmekten uzak bir halde olduğu söylenebilir. 304.586 kuruşluk nakit varlığın 100.000 kuruştan daha fazla bir kısmı Kilis'teki sarayında gömülü vaziyette bulunmuştur. Yine Kilis'teki bir evinde 10.000 kuruştan fazla bir nakdi bulunmuştur. Mehmed Ali Paşa'nın Halep'teki Fransa Konsolosuna 105.629 kuruş emanet ettiği bilinmektedir. Ancak bu para, ağzı mühürlü keseler içerisinde emanet edilmiş olduğundan işletilmek üzere değil saklanmak üzere emanet edildiği anlaşılmaktadır. Paşa'nın işletilmek üzere kullanılmaya müsait tek varlığının A'zaz sarraflarından Yahudi Nesim'in zimmetine verdiği 85.599 kuruş olduğu görülmektedir (Kıvrım, 2008: 156). Bu noktada paranın sarrafa verilmesi de ticari bir işlem neticesiyle elde edilen kârdan ziyade faiz geliri olarak nitelendirilmelidir.

Osmanlı İmparatorluğundaki eminlik sistemi ve eminler konusunu işleyen bir çalışma, 18. yüzyılın ikinci yarısında vefat etmiş iki âyanın mal varlıklarının dağılımını bize göstermesi açısından oldukça kıymetlidir. İlk olarak Erzurum bölgesinin gümrük eminliğini ve cizye vergisini üstlenen Mehmed Sunullah Ağa incelendiğinde ömrünün sonuna doğru merkezî yönetim ile ihtilafa düştüğü için mal varlığına el konulmuş ve kendisi 1768 yılında hapisteyken vefat etmiştir. Sunullah Ağa'nın el konan mal varlığına 19.046 kuruş değer biçilmiştir. Mal varlığı içerisinde toplamda 69 adet olan kürklerin değerinin oranı %16,42'yi bulmaktadır. Sunullah Ağa'nın, evlerini/konaklarını döşemek için kullandığı eşyaların değerinin toplam mal varlığına oranı ise %25,03'ü bulmaktadır. %15,64'lük oranı olan kıyafetleri de hesaba katıldığında Sunullah Ağa'nın toplam mal varlığının %57,03'ü kıyafet, kürk ve ev eşyasından oluşmaktadır.

1752 yılından itibaren Kayseri Mütesellimi olan Zennecizade Mehmet Ağa ise ömrünü zor kullanarak hukuksuz yollardan servet biriktirmekle geçirmiş âyanlardandır. Kendisi pek çok kez mahkemelik olmuş, hakkında sürgün kararları verilmiş ancak 1773 tarihinde nüzul emini olarak görev yapmaktayken vefat etmiştir. Vefat ettiğinde mal varlıklarının toplam değeri 2.253 kuruş olarak hesap edilmiştir. Fazla bir mal varlığı olmadığı anlaşılan Zennecizade Mehmet Ağa'nın toplam mal varlığının yarısına yakını (%49,28) binekler ve silahlardan oluşmaktadır. Bu dağılım, zor kullanarak belli bir artığa el koyan âyanların hem bu tür bir geliri sürekli kılabilme adına hem de edindiği düşmanlardan korunmak adına güvenlik giderlerine büyük yatırım yapmak zorunda olduğunun bir ispatı niteliğindedir (Gürsoy, 2021: 147-150).

2.2. Bir Azınlık: Müteşebbis Âyanlar

Çalışmada buraya kadar anlatılanın dışında müteşebbislik özelliği ön plana çıkan âyanlara nadir de olsa rastlanmaktadır. Bu kısımda varlıklarında sermaye vasfını haiz miktarın oranı görece yüksek olarak tespit edilebilen üç âyan örneği ele alınacaktır.

1799 tarihinde vefat eden, Canik ve Ünye civarında faaliyetlerini sürdürmüş Canik Mutahassılığ yapmış Canikli Genç Mustafa'nın muhalefatı incelendiğinde 104.873 kuruşluk malvarlığının 48.893 kuruşluk önemli bir kısmı nakit olarak bulunmaktadır (Bay, 2005: 65). Canikli'nin malvarlığı incelendiğinde diğer âyanlarda olduğu gibi lüks tüketime bir düşkünlük, kürekler ve kıymetli kumaşlara yapılan bir harcama görülmemektedir. Terekelerde genelde fazlaca bir yekûn tutan silahları 10.995; hayvanları ise 7.862 kuruş değerindedir. Canikli'nin nakit varlığının yanında çeşitli kişilerden 16.173 kuruşluk alacağı da bulunmaktadır. Birkaç gemiye de sahip olan Canikli, bir liman kentinde yaşamış olmanın getirdiği avantajla uluslararası ticaret yapmış ve Rumlarla ortaklıklar kurmuştur (Bay, 2005: 73).

Müteşebbis vasfı daha da temayüz etmiş bir diğer örnek ise 1816 yılında Saruhan Mütesellimi olarak vefat eden Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'dır. Hacı Hüseyin Ağa'nın dedesi 1743 yılında Saruhan Mütesellimliğini eline geçirdiğinden beri mütesellimlik makamı ailede kalmıştır. Ailenin 70 yılı aşkın bir süre boyunca bölgedeki en önemli makamı elinde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Toplam terekasının 2 milyon kuruşun üzerinde olduğu tahmin edilen Hacı Hüseyin Ağa'nın nakit miktarı hususunda net bir bilgi yoktur. Ancak nakit miktarından daha mühim olarak Hacı Hüseyin Ağa'nın elindeki malları kullanması ve üretimini örgütlemesi oldukça dikkat çekicidir. Topraklarının yarısını köylülere ucuz bir kira bedeli karşılığında vermiştir. Köylülere verilen ve son derece düşük düzeyde gelir getiren bu topraklarda genel itibarıyla tahıl ekimi yapılmaktadır. Ancak topraklarının geri kalan yarısını kendi elinde

tutmaktadır. Karaosmanoğlu Hanesi üzerine araştırmalar yapan Nagata (1981), Ağa'nın büyük ihtimalle ucuza toprak kiraladığı köylüleri yılın belli dönemlerinde angarya olarak kendi mülkiyetinde tuttuğu çiftliklerde çalıştırmış olduğunu öne sürmektedir. Bu çiftliklerin 39.309 kuruşluk yıllık getirisi vardır ve bu gelirin yaklaşık yarısı pamuk ekiminden gelmektedir. Anlaşılan Hacı Hüseyin Ağa, köylüye icara verdiği toprakları tahıla ayırmışken kendi mülkiyetinde tuttuğu ve ücretsiz emek (angarya) kullandığı çiftliklerde pazar için üretim yapmaktadır. Pazar için üretilen ürün, Hacı Hüseyin Ağa'nın mâlik olduğu 12 beygir ve 68 deve ile Anadolu dış ticaretinin kalbi İzmir'e taşınmaktadır. İzmir'de ise depo olarak yine Hacı Hüseyin Ağa'nın sahip olduğu kâgir han kullanılmaktadır (Nagata, 1981: 1059). Tarımsal üretimini organize etme biçimi, nakliye ve depolama ihtiyacını karşılaması ile Hacı Hüseyin Ağa, kesinlikle Osmanlı klasik âyan profilinden farklılık göstermektedir.

Müteşebbis vasfı ile ele alınacak son isim ise Edremit âyanı Mürîdzade Hacı Mehmet Ağa'dır. 1823 yılında vefat eden Edremit âyanı, yaşamı ve faaliyetleri ile tıpkı bu başlık altında incelenen diğer iki isim gibi âyanlar grubunun genelinden farklılaşmaktadır. Hacı Mehmet Ağa'nın elinde bulundurduğu geniş topraklarda pazar için üretime yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Kendisine ve maiyetine yetecek bir tahıl üretiminin yanında Mehmet Ağa'nın esas tarımsal faaliyeti zeytinlikleridir. Yaşadığı dönemde toplamda 19.209 zeytin ağacı vardır (Faroqhi, 2009: 91). Yılda yakaşık olarak 350 ila 440 ton arasında zeytin hasadı yaptığı tahmin edilmektedir. Hacı Mehmet Ağa, zeytinden yağ elde etmeye yarayan mengenalere mâlik olduğu gibi aynı zamanda zeytinyağından sabun yapan imalathanelere de sahiptir. Zeytinyağı ve sabun satışından yıllık gelirin 70.000-75.000 kuruş civarında olduğu tahmin edilmektedir. Mehmet Ağa, 1823 yılında idam edilmiş ve malları da müsadere edilmiştir. Edremit âyanı üzerine yaptığı araştırmasında Faroqhi (2009), "hayatı boyunca zengin olmak ve zengin kalmak" amacını edinmiş Mürîdzade Hacı Mehmet Ağa'nın sadece hayatta kalmaya yönelik olan düşük siyasi faaliyetlerinin getirdiği düşük siyasi iktidar nedeniyle hayatta kalmayı başaramadığını ifade etmektedir.

2.3. Mülâhazalar

Elbette bu çalışmada ele alınan sınırlı sayıda âyan ile bir toplumsal gruba dair kesin yargılar çıkarmak doğru olmayacaktır. Ancak en azından belli eğilimlerin aşikâr biçimde göz önünde olduğu iddia edilebilir. Örneğin ilk olarak incelenen gruptan ayrılan üç müteşebbis âyana yoğunlaştığında coğrafi olarak kapitalist ilişkilerin daha hızlı kök saldığı liman kentleri yahut önemli bir liman kentinin hinterlandında yaşamış oldukları görülmektedir. Özellikle Manisa ve Edremit âyanının Osmanlı Devleti'nin kapitalist iş bölümü içerisindeki periferik konumuna uygun olarak endüstriyel tarım ürünleri üretimi yaptığı da dikkat

çekmektedir. Ticari faaliyetleri ve coğrafi konumlarının dışında bir diğer ortak özellikleri ise üç âyan ailesinin de malvarlığına Osmanlı merkezileşme sürecinde el konulmuş olmasıdır. Canik muhassıllığına başka birisinin atanması üzerine Canikli Genç Mustafa isyan etmiş ve bu isyanı tahmin ettiği şekilde önceki isyanları gibi devlet ile anlaşma yoluyla değil idam cezasına çarptırılması ile neticelenmiştir (Bay, 2005: 65). Edremit Âyanı Müridzade ise 1823 yılında bizzat II. Mahmut'un fermanı ile idam edilmiştir (Faroqhi, 2009). Üç ismin içerisinde en şanslı Saruhan Mütesellimi olan Karaosmanoğlu'dur. Kendisi 1816 yılında görevi başındayken vefat etmiştir. Ancak vefatının ardından devlet, mallarının müsadere edilmesini kararlaştırmıştır.

Dönemin olayları ve kişileri tikel olarak incelendiğinde herhangi bir bireyin güvenlik kaygılarını ve siyasi ilişkileri önemsemeden salt ticari uğraş neticesinde sermaye birikimi sağlamanın mümkün olmadığı sonucuna varmak hata olmayacaktır. İncelenen âyanların uğraşları arasında genel itibarıyla ticari teşebbüslerin geri planda kalması ve malvarlıklarının lüks tüketime ve silaha ayrılması salt biçimde yozlaşmış bir grubun sefahat düşkünlüğü olarak yorumlanmamalıdır. Kişileri ticari ilişkilerden alıkoyan ve siyasi iktidar edinmeye sevk eden koşullar araştırılmalıdır.

İlk olarak âyanların kazancını baskılayan en önemli unsur doğrudan veya dolaylı güvenlik harcamalarıdır. Her ne kadar âyanlar dönemi, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde merkezî iktidarın güç kaybettiği bir dönem olsa da halen daha İstanbul, iktidar dağılımından en büyük payı alan aktördür. Bu bakımdan gerek iktisadi gerek ekonomik olsun merkezî devlet ile boy ölçüşebilecek bir âyan söz konusu değildir.¹ Âyanların sık sık isyan etmesi merkezî devlete karşı toptan bir başkaldırı olarak değil dönemin iktidar ilişkileri içerisinde stratejik hamleler olarak okunmalıdır. Zira isyan-pazarlık masasına oturma-tarafların belli ödünler vermesi-affedilme silsilesi sıklıkla tekrarlanmaktadır. Taşrada çok fazla âyan ailesi olduğundan İstanbul, bu ailelerin hem iktisadi hem askeri gücünü kullanmaktadır. Olası bir isyan yahut emir dinlememe durumunda ise âyan aileleri birbirine karşı kullanılmaktadır (Özkaya, 2014: 155). Böyle bir durumda da rakip ailenin nüfuz sahasına doğru iktidarını genişletmek isteyen diğer âyanlar seve seve merkezin derdest etme emrini verdiği hanenin üzerine yürümektedir. Bu nedenle tüm ileri gelen aileler mevcudiyetlerini muhafaza edebilmek adına kapısında sekban birlikleri istihdam etmek ve elbette bu birlikleri silahlandırmak zorundadır. Doğrudan güvenlik harcamaları gelirlerinin sermaye mahiyetini

1 Anadolu ve Rumeli âyanlarının en güçlüsü sayılabilecek, komşu devletlerle diplomatik ve ticari ilişkiler geliştirip Napolyon'a elçi göndermiş olan Tepedelenli Ali Paşa dahi 1822 yılında II. Mahmut saltanatı dönemindeki merkezileşme hareketleri kapsamında merkezî ordu karşısında fazla bir direnç gösterememiş ve idam edilmiştir.

kazanarak tekrar kâr getirecek alanlara yönelmesini engelliyor olmalıdır. Elbette bu noktada güvenlik harcamalarının kendisinin de zorla el koyma yolu ile sermaye birikimine hız kazandırabileceği ihtimali es geçilmemelidir. Ancak âyanlar döneminin güç dengelerinden ve iktidar ilişkilerinden anlaşıldığı kadarı ile zorbalıkla (mütegalibe) el koymayı temel faaliyet olarak belirlemiş âyanlar gelirinin çok büyük bir kısmını yine güvenlik harcamalarına aktarmak zorunda kalmaktadır. Bundan daha da önemli olarak Anadolu ve Rumeli âyanlarının nispeten birbirine denk güçleri, son kertede merkezî devletin gücü ile baş edebilecek bir yerel elit iktidarının söz konusu olmaması gibi sebeplerle salt zor ve hukuksuzluk yoluna başvuran âyanlar çoğu zaman diğer aileler yahut merkezî yönetim tarafından sahadan silinmektedirler.

İkinci olarak son derece Machiavelist bir tablo dâhilinde sınırlı bir iktidar pastasında daha fazla pay sahibi olmak yahut mevcut payını azaltmamak için daimi olarak uğraşan âyan aileleri, siyasete her zaman vakit ayırmak zorundadır. Dağıtılan iltizamların, mukataaların alınması, devlet büyükleri ile ilişkilerin sıkı tutulması gibi uğraşlar haneleri ticaret ile iştigalden alı koymuş olmalıdır. Tereke ve muhallefat kayıtlarında yoğun biçimde bulunan mücevher, kürk, lüks kumaşlar ve lüks silahların Osmanlı resmî ilişkileri içerisinde önemli yeri olan “hediye verme” âdeti ile ilgisinin olduğu düşünülebilir. Bu hususta Bursa âyanından Seyyid Ahmet Ağa'nın 1824-1825 yılına ait bütçesinin fikir verici olduğu söylenebilir. 765.281 kuruş olan toplam yıllık bütçeden 16.155 kuruşunun hediyeye; 67.472 kuruşunun ise konaklama giderlerine ayrıldığı görülmektedir. Hediye kalemi, âyanların bölgelerine gelen üst düzey devlet yetkililerine verdikleri hediye giderlerini kapsamaktadır. Konaklama kalemi ise seyahat esnasında kendi şehrinden geçen üst düzey devlet görevlilerini ağırlama giderlerini içermektedir (Aydın, 2002: 52). Âyanlar, doğrudan güvenlik harcamalarının yanında sürekli biçimde merkezî devlet ile olan ilişkilerini sıcak tutmak zorunda olduğundan dolayı masraflara da katlanmaktadır. Üstelik lüks tüketime yönelik aşırı harcama, diğer hanelere verilmek istenen “ben güçlüyüm” mesajının da bir parçası olarak düşünülebilir. Bu bağlamda tüm bu var olma mücadelesi içerisinde ticaret ile daha az iştigal etmek zorunda kalmaları anlaşılabilir bir durumdur.

Âyanların tarımsal üretim faaliyetleri incelendiğinde ise bu kalemden genel itibariyle iltizam gelirlerinin yaygın olduğu söylenebilir. Bu da herhangi bir âyanın, bir bölgenin iltizamını aldıktan sonra oradaki tarımsal üretim biçimini değiştirmedeği ve sadece olağan vergilerle iktifa ettiği manasına gelmektedir. Tarımsal üretimdeki bu durağanlığın farklı sebepleri olabilir. Öncelikle uluslararası ticaret ağlarına ulaşımı olmayan bölgelerdeki âyanların klasik biçimde tahıl üretimine devam etmek zorunda kaldığını düşünmek mantıksız olmayacaktır. Bunun haricinde Osmanlı ekonomi düzeninde ihracatın arzu edilmeyen bir iktisadi faaliyet olması ve ihracatın önüne hukuki engeller

konulması da (Genç, 2014: 43) bu engelleri aşacak bir coğrafi konumda bulunmayan âyanların uluslararası pazara mal üretme imkânını elinden almaktadır. Üstelik Osmanlı ekonomisinde yerli sanayinin yeterince gelişmemesi (Şener, 2007), yerli imalata yönelik bir üretim imkânını da masadan kaldırmaktadır. Son olarak âyanlar, denetledikleri topraklar üzerinde çok fazla nüfusu beslemek zorundadır. Ancak bu konuya ilerleyen başlıklarda değinilecektir.

Uluslararası pazara yönelik üretim imkânlarının kısıtlılığı, iç pazarda en önemli alıcının malın alım fiyatını belirleyen devlet olması, toprak üzerinde beslenmesi gereken nüfusun fazlalığı, doğrudan ve dolaylı güvenlik harcamaları gibi unsurlar tahmin edileceği üzere olası sermaye birikimi üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.

3. Âyanların Zenginliğinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi

Âyanlar, Osmanlı klasik ile modern dönemi arasındaki büyük servet sahibi toplumsal grup olarak bilinmektedir. Ancak servetin büyüklüğü-küçüklüğü göreceli kavramlardır. Modernleşme hareketi neticesinde merkezî devletin, âyanların etkinliğini kırmayı başardığı göz önüne alınırsa, bu toplumsal grubun İmparatorluğu yapısal bir dönüşüme uğratacak kadar büyük bir servet biriktiremediği rahatlıkla ileri sürülebilir. Bu başlıkta, âyanların serveti, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerinde yaşamış servet sahipleri ile karşılaştırılacaktır. Parasal büyüklüklerin tarihsel olarak karşılaştırılması her zaman içsel problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada da karşılaştırma neticesinde mutlak kesinlikte bir bilgi ortaya konduğu iddia edilmemektedir. Ancak fikir edinmek açısından işlevsel bir yöntem olduğu da inkâr edilemez. Karşılaştırmanın yapılabilmesi için farklı verilere ihtiyaç vardır. İlk olarak mukayese yapılacak kişilerin malvarlıkları ve yaşadığı tarihler bilinmelidir. Eğer iki farklı tarihte elde edilen nominal servet miktarını belli bir baz yılda eşitleyecek enflasyon oranları da biliniyorsa karşılaştırma yapmak anlamlı hale gelebilir. Osmanlı ekonomisinde enflasyon hususunda en bilinen çalışmalar Pamuk'a² aittir. Bu çalışmadaki hesaplamalarda da Pamuk'un verileri kullanılacaktır.

Aşağıda verilen tabloda üç farklı sosyo-ekonomik kökenden gelen insanların servetleri enflasyondan arındırılarak karşılaştırılmıştır. Âyanların haricinde Enderun kökenli Osmanlı devlet yöneticileri ile klasik dönemde yaşamış tüccarlar mukayese edilmiştir.

---

2 Kullanılan enflasyon verileri ekte tablo şeklinde görülebilir.

Tablo 1. Tüccar - Ümera ve Âyanların Enflasyondan Arındırılmış Servetleri

Sıra	Yıl	İsim	Terekesi/ Yıllık Geliri	1469 Değeri (Akçe)
1	1692	Veziriazam Ali Paşa (Enderunlu Yönetici)	75.000.000	9.422.111
2	1561	Sadrazam Rüstem Paşa(Enderunlu Yönetici)	11.300.000	6.075.269
3	1689	Sadrazam Tekfurdağlı Mustafa Paşa(Enderunlu Yönetici)	35.000.000	4.691.689
4	1711	Maraş Beylerbeyi Halil Paşa(Enderunlu Yönetici)	25.000.000	3.639.010
5	1715	Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan	24.815.880	3.612.210
6	1697	Yeniçeriağası Vezir Mahmut Paşa(Enderunlu Yönetici)	25.000.000	3.140.704
7	1670	Diyarbakır Beylerbeyi(Enderunlu Yönetici)	14.500.000	2.053.824
8	1808	Alemdar Mustafa Paşa (Ayan)	501.013	1.732.610
9	1861	Mehmet Sadık Bey(Ayan)	3.660.297	1.537.402
10	1823	Mürîdzade Hacı Mehmed Ağa(Ayan)	700.000	1.337.580
11	1555	Erzurum Beylerbeyi(Enderunlu Yönetici)	2.189.996	1.335.363
12	1841	Yetim Ahmet Ağa(Ayan)	1.781.579	1.181.157
13	1788	Tire Voyvodası Yeğen Mehmet Ağa(Ayan)	113.959	795.063
14	1846	Hazinedarzade Ailesi(Ayan)	1.181.231	783.137
15	1837	Mahmud Hamdi Paşa(Ayan)	777.367	717.018
16	1572	Köstendi Sancak Beyi	1.142.634	574.188
17	1553	Çuhacı Hacı (Tüccar)	858.953	523.752
18	1799	Caniklizade Genç Mustafa (Ayan)	104.873	513.664
19	1548	Hacı İshak bin Abdürrezzak (Tüccar)	757.279	461.755
20	1813	Sarıcaoğlu Osman Ağa(Ayan)	173.022	419.447
21	1765	Çelik Mehmet Paşa(Ayan)	34.530	373.297
22	1510	El-Hac Timurtaş (Tüccar)	309.627	238.175
23	1639	Tüccar Ahmet Çelebi	1.240.222	225.906
24	1605	Bostancıbaşı Süleyman Ağa (Enderunlu Görevli)	1.217.816	224.276
25	1848	Tavashızade Osman Ağa(Ayan)	321.655	213.252
26	1493	Pir Ahmet Çelebi(Tüccar)	272.422	209.555
27	1549	Hacı Yunus bin Abdullah (Tüccar)	284.364	173.393
28	1604	Kuyumcu Sünbül Hasan (Tüccar)	814.031	149.914
29	1571	Kars Sancak Beyi(Enderunlu Yönetici)	274.551	137.965
30	1730	Halil Ağa(Ayan)	7.475	117.722
31	1488	Hacı Abdurrahman (Tüccar)	152.884	117.603
32	1487	El Hac Muhammed bin Ömer (Tüccar)	82.841	76.001

33	1489	Hasan el Muhtedi(Tüccar)	93.745	72.112
34	1489	Hacı Muhammed bin Yusuf(Tüccar)	91.694	49.034
35	1808	Alemdar Mustafa Paşa(Ayan)	193.050	25.851
36	1783	Antakya Ayanı Hacı Fethullah(Ayan)	2.003	13.974
37	1695	Uzun Ali Ağa(Ayan)	875	13.196
38	1606	Ankara Kadısı	44.692	8.231
39	1808	Kör İsmail Oğlu Hüseyin(Ayan)	17.527	3.027

Kaynak: Aybudak, U., *Dünya-Sistemine Entegrasyon Ve İslamcı Hareketlerin Metot Seçimi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2020: 110.

Tablonun ikinci sütunu servetin tespit edildiği ve kayda geçirildiği yılı vermektedir. Çoğu zaman bu tarih, ilgili kişinin ölüm tarihidir. Dördüncü sütunda ise servetin tespit edildiği yıla göre nominal değeri yer almaktadır. Ve son satırda paranın, enflasyondan arındırılmış biçimde baz yıl olan 1469 senesi değerine göre hesaplanmış akçe cinsinden miktarı yer almaktadır. Osmanlı parasal sisteminde başlangıçtan beri 1 kuruşun 120 akçeye karşılığı korunduğu için kuruş cinsinden hesaplanan servetlerin akçeye dönüştürülmesi istikrarlı bir görünüm arz edecektir. Rusçuk Âyanı Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın terekesinin iki kere yazılmasının sebebi ise ilgili çalışmada, Sadrazamın terekesinin borçlar ödendikten sonra 193.050 kuruşluk kadar bir kısmının hazineye aktarıldığı ifadesinde, ödenen borçların Sadrazamın borçları mı yoksa kamu borçları mı olduğunun net olmamasından ileri gelmektedir.

Tablo incelendiğinde çok net bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Âyanların enflasyondan arındırılmış servetleri, Enderun kökenli yöneticiler ile klasik dönem tüccarların arasında bir noktada konumlanmaktadır. Üstelik daha önce de vurgulandığı gibi âyanların servetlerinin çok önemli bir kısmını lüks mallar ve gayrimenkuller oluşturmaktadır. Enflasyondan arındırılmış miktarlar ve servetlerin içeriği düşünüldüğünde âyanların ellerindeki iktisadi gücün niçin devletin merkezî vasfını kalıcı biçimde yitirmesine yetmediği anlaşılabilir.

4. Âyanların Tarımsal Kapitalizm ile Sermaye Birikim İmkânları: Osmanlı'da Tarımsal Verimlilik Düzeyleri

Veriler el verdiği ölçüde Osmanlı tarihi içerisinde yapılan bir karşılaştırmanın ardından bu başlıkta âyanların tarımsal faaliyetleri ile kapitalist dünyadaki tarımsal faaliyetler arasındaki bazı farklardan bahsedilecektir.

Kapitalist ekonominin erken dönemlerinde sanayinin temel olarak endüstriyel tarım ürünleri üzerinden imalata yoğunlaştığı söylenebilir. Şeker, kauçuk, kahve, kakao ve nihayetinde pamuk gibi endüstriyel dönüşüme uygun ürünler üzerinden yapılan imalat, ekonominin itici gücünü oluşturmuştur. Yeni Dünya'nın keşfinin ardından Antiller ve Amerika'nın verimli topraklarında köle emeği ile ticari tarımsal üretime başlayan Batı Avrupa burjuvazisi, bölgede çok sayıda plantasyon, malikâne ve benzeri yapılar kurmuştur. Bu tarımsal üretim müesseselerinin niceliksel verileri ile âyanların tarımsal üretimi karşılaştırıldığında sermaye birikim olanakları ve olanaksızlıkları ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle plantasyonlar incelendiğinde ilk göze çarpan özellik işletmelerin âyanların elinde bulundurduğu tarımsal arazilere görece daha küçük araziler üzerine kurulu olmasıdır. İkinci özellik ise üretim sürecine dâhil olan ve doğal olarak yeniden üretilmesi gereken emek gücünün oldukça az sayıda olmasıdır. Plantasyonlar, azami kâr amacıyla daha önce yerleşim yeri olmayan bir mekân üzerine kurulan işletmeler olduğundan gerekli işleri yürütecek en az sayıdaki insanı çoğunlukla köle olarak barındırmaktadır. Amerika kıtasındaki kolonizasyon sonrası tarımsal üretimin mahiyeti incelendiğinde üretimin salt uluslararası pazar için yapıldığı bilinmektedir. Çoğu zaman ürün, Yeni Dünya'dan Eski Dünya'ya doğru bir seyir izlemektedir. Pazar için üretim, ihracat gibi kârı çoğaltan faaliyetlerin önünde engeller değil aksine bu eylemlerin teşvik edilmesi söz konusudur.

Niceliksel veriler ve tespitler incelenecek olduğunda öncelikle Hindistan çay plantasyonları üzerine yapılan bir araştırmada en uygun çay plantasyonu büyüklüğünün 500 dönüm olması gerektiği ifade edilmektedir (Fay, 1936: 633). Küba'daki şeker plantasyonları üzerine yapılan bir araştırmada ise 1919 yılında ülkede bulunan yaklaşık 305 adet şeker üretimine yönelik tarımsal müessesenin sadece 137 tanesinin 400 dönümden daha fazla toprak üzerine kurulu olduğu tespit edilmiştir (Ayala, 1999: 129).

Tarımsal arazi üzerindeki işgücü açısından bakıldığında da plantasyon tarzının kâr etme açısından oldukça avantajlı bir konumda olduğu görülmektedir. 1832 yılında Jamaika'da yer alan toplam 745 plantasyon ve benzeri ticari tarım müessesesinin toplamda 132.745 köleye sahip olduğu belirtilmektedir (Higman, 2008: 56). Ortalaması alındığında her bir işletmenin 178 köleye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha spesifik örnekler vermek gerekirse 1850 yılında ABD'de faaliyet gösteren Bell Grove plantasyonu, yaklaşık 7.000 dönümlük tarım arazisine sahiptir ve bu arazide 150 köle çalıştırarak yılda 226.000 kilogramı aşan şeker üretimi yapmaktadır (Matrana, 2009: 184). Marshall Hall plantasyonu ise 2000 dönümü dahi bulmayan toprakları üzerinde 1759 yılında 31 köle ile 5.000 kilogram tütün elde etmiştir (Matrana, 2009: 20). Bilinen en büyük plantasyonlardan biri olan ve ABD'nin güney eyaletlerinden Louisiana'da yer

alan Whitney Plantasyonu'nun ise en kalabalık döneminde dahi 350'nin biraz üzerinde köleye sahip olduğu bilinmektedir (Davis, 2019).

Âyanlar incelendiğinde ise plantasyonlardan çok daha farklı bir tablo ile karşılaşmaktadır. 1822 yılında vefat etmiş Tepedelenli Ali Paşa'nın tarımsal üretimi incelendiğinde plantasyonlardan çok daha büyük topraklar üzerinde çok daha az ürün elde edildiği görülmektedir. Ali Paşa, Tırhala bölgesinde 77.300 dönüm toprağa sahiptir. Bölgeye 1432 reaya kayıtlıdır ve bu da toplamda yaklaşık 6.000 kişinin doyurulması gerektiğini gösterir. Bu bölgeden 1818-1821 yılları arasında 100.000 kilogramın biraz üzerinde tahıl hasadı alındığı kaydedilmiştir (Uzun A. , 2001: 1062-1063). Ali Paşa'nın Florina bölgesinde ise toplamı 10.750 dönüm eden çiftlikleri vardır. Bu bölgede de 574 reaya kayıtlıdır ki bu da toprağın beslemesi gereken insan sayısının 2.300 civarında olduğunu göstermektedir. Paşa'nın Naslıç bölgesindeki çiftliklerinin ve bağlarının toplamı 3.290 dönüm etmektedir. 267 reyanın (toplamda yaklaşık 1.000 yaşayan) kayıtlı olduğu bölgede buğday, arpa, çavdar ve yulaf ekimi yapılmaktadır. 1818-1819 yılına ait hasılat miktarı toplamı ise 4615 kilogram civarındadır. Ali Paşa'nın çiftliklerinden son örnek ise Dominik bölgesindeki 8.249 dönüm arazidir. Yine tahıl ekiminin yapıldığı bu bölgedeki kayıtlı reaya sayısı 380'dir (yaklaşık 1.420 yaşayan). Bu bölgedeki çiftliklerden elde edilen ürün ise 6.000 kilograama yaklaşmaktadır. Üstelik verilen tüm örneklerde Ali Paşa, hasatın sadece üçte birine el koymaktadır. Bu durumda Osmanlı örneğinde âyanın sermayeye dönüştürebileceği ürün miktarı, plantasyon tarımına kıyasla son derece düşük düzeyde kalmaktadır.

Ortalama değerlerin karşılaştırılması yapılacak olursa, Amerikan plantasyonlarındaki köle emeğinin verimliliğinin araştırıldığı bir çalışmada bugünkü Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyindeki verimli topraklarda pamuk hasadının dönüm başına 400 pound yani 181 kilogram olduğu tespit edilmiştir (Olmstead & Rhode, 2010: 18). Türkiye'de pamuk üretim verimliliği incelendiğinde ise I. Dünya Savaşı öncesinde tarımsal üretime kazandırılan yeni teknikler sayesinde Çukurova'da dönüm başına pamuk verimliliğini 20 kilograama çıkarmak mümkün olabilmıştır (Toprak, 2009: 74).

Tahıl üretimi incelendiğinde de durum değişmemektedir. Plantasyon olmasa da kapitalist tarımın önemli merkezlerinden olan İngiltere'nin Canterbury bölgesindeki 1871-1899 yılları arasındaki buğday üretimini araştıran bir çalışmadaki veriler incelendiğinde ilgili yıllar arasında dönüm başına en düşük verim 408 kilogram iken en yüksek verim 914 kilogramı bulmaktadır. 30 yıllık sürecin yaklaşık ortalama verimliliği ise dönüm başına 641 kilogram olarak hesaplanmaktadır (Heller, 1966: 99). İngiltere'nin güneydoğusunda yer alan ve ülkenin geri kalanına göre daha verimli tarımın yapılabildiği Canterbury bölgesinin verileri istisnai olarak nitelendirilebilir. Ancak Britanya'nın ekonomik gelişimini inceleyen bir çalışmada tüm ülke çiftliklerinin verimliliği

yaklaşık değerler olarak verilmektedir. Bu veriler incelendiğinde İngiltere'deki çiftliklerin 1550'lerden itibaren dönüm başı yaklaşık 100 kg buğday verimliliğine ulaşarak Osmanlı toprak verimliliğini henüz 16. yüzyılın ortalarında geçtiği görülmektedir. 1550 sonrasında mevsimsel şokların haricinde istikrarlı bir artış gösteren verimlilik, 1870'lere gelindiğinde dönüm başı 270 kg seviyelerine ulaşmış durumdadır (Broadberry vd., 2015: 95).

Osmanlı'da tahıl üretimi incelendiğinde ise verimlilik İngiltere'de tespit edilen değerlerin çok altındadır. Klasik dönemdeki üretime odaklanan bir çalışma buğday verimliliğini dönüm başına yaklaşık 30 kilogram olarak hesaplamaktadır (Batmaz, 2004: 36). 1844-45 döneminde Eskişehir'e bağlı Alpu köyünün sosyo-ekonomik durumunu inceleyen bir çalışmada ise köydeki buğday ekiminin dönüm başına verimliliği 50,22 kilogram olarak hesaplanmaktadır (Küçükcalay ve Efe, 2006: 254). Çalışmada incelenen âyanlardan biri olan Edremitli Müridzade Hacı Mehmet Ağa'nın tahıl üretimi incelendiğinde topraklarının 4239 dönümünü tahıla ayırdığı tespit edilmiştir. 1822 ve 1823 yıllarında buğday ve arpa olmak üzere toplamda 295 ve 340 ton tahıl tespit edilmiştir (Faroqhi, 2009: 92). Bu verilerden hareketle Müridzade Hacı Mehmet Ağa'nın dönüm başına 70 ila 95 kilogram arasında bir verimlilikle tahıl ekimi yaptığı söylenebilir.³ Pamuk (2015: 38) da Anadolu'da reaya hanesinin bir çift öküz ile yaptığı klasikleşmiş kuru tarımın hububat ekiminde ortalama olarak dönüm başına 70-80 kilogram verimlilikte olduğunu ifade etmektedir. Bu verilerin haricinde Güran'ın (1997: 147) Osmanlı Devleti'nin ilk resmî istatistik yıllığını incelediği çalışmasında toplam buğday hasadı ve buğday ekilen arazi verilerinden yola çıkarak verimlilik hesaplandığında 1897 yılında buğday tarımında dönüm başına verimin 78 kilogram olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Sonuç olarak veri sağlama hususundaki tüm problemlere ve hesaplamalardaki hata payı ihtimallerine rağmen Osmanlı tarımsal verimliliğinin, tarımsal üretim ile sermaye birikiminin yoğun olarak sağlanabildiği bölgelerdeki verimlilik oranlarına kıyasla son derece düşük kaldığı inkâr edilemez bir gerçek olarak kendisini açığa çıkarmaktadır.

3 İlgili araştırmanın müellifi Faroqhi, söz konusu verilerden hareketle dönüm başına verimlilik hesaplaması yapmanın riskli olduğunu zira tespit edilen tahılın üretilen tüm tahıl olmayabileceği şerhini düşmektedir (Faroqhi, 2009, s. 93). Ancak tespit edilen tahıl üzerinden yapılan verimliliğin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki genel görünüme uygun olmasının yanında üretim miktarı, tespit edilenin iki katı olarak dahi kabul edilse dönüm başına ortalama 600 kilogram verim alınan İngiltere tarımına kıyasla son derece düşük düzeyde kaldığı muhakkaktır.

4 Bir kile buğday 30 kilogram olarak hesaplanmıştır. Farklı bölgelerde ve farklı ürünlerde bir kilenin kilogram karşılığı değişse de her halükarda resmî verilerden yola çıkıldığında verimlilik düzeyinin dönüm başına 75 kilogram civarında olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuç

Klasik ile modern dönem arasında kalan zamanın daha iyi anlaşılması açısından âyanları münferiden değil bir toplumsal grup olarak anlamaya ihtiyaç vardır. Bu minvalde âyanların bir toplumsal grup olarak ele alındığı bu çalışmada ekonomi politik bir bakış açısı geliştirilmeye gayret edilmiştir. Çalışmanın cevaplamaya gayret ettiği temel problem, âyanların iktisadi faaliyetleri ve servetleri ile burjuva olarak kabul edilip edilemeyeceği değildir. Bu sorunun menfi biçimde cevaplandığını görmek için İmparatorluğun sosyal ve ekonomik tarihinde giderek silikleşen âyanların tarihi serüvenini bilmek kâfidir. Çalışmanın amacının, içerisinde kapitalist nüveler barındırdığı inkâr edilemeyecek olan bu grubun sermaye birikimi açısından bulunduğu vaziyeti nicel biçimde okuyucuya sunmak ve bunun sebepleri üzerinde değerlendirmelerde bulunmak olduğu söylenebilir.

Mal varlıklarının servet-sermaye ayrımı bağlamında incelenmesi, yeni araştırma problemlerine kapı aralayabilecek sonuçlar vermektedir. Âyanların lüks tüketime olan düşkünlüğünü salt sefahat ve para harcama imkânlarının kısıtlılığı üzerinden değerlendirmek eksik olacaktır. Bu kişileri özellikle belli tür ürünlerde yoğunlaşan lüks tüketime yönelten toplumsal ve siyasal bağlam araştırılmayı beklemektedir.

Âyanların ve farklı sosyo-ekonomik kökenden gelen kişilerin mal varlıklarının enflasyondan arındırılması, makul bir karşılaştırma yapabilmek adına mühimdir. Elbette niceliksel değerlerin tarihsel olarak karşılaştırılmasına her zaman şüpheci yaklaşmak gerekir. Ancak çalışma dâhilinde bir araya getirilen veriler neticesinde elde edilen sonucun anlamlı bir görünüm arz etmediğini iddia etmek de doğru olmayacaktır. Tüm harici unsurlar ile beraber ele alındığında âyanların mal varlıklarının Osmanlı iktisadi ve toplumsal yapısını dönüştürme uğratacak kadar büyük olmadığını öne sürülebilir.

Son olarak tarımsal kapitalizm ve sermaye birikimi çerçevesinde âyanlar ve Osmanlı haricindeki müesseseler incelendiğinde üretim ilişkileri, emek verimliliği, toprak verimliliği ve nihayetinde tüm üretim faaliyeti neticesinde elde edilen kazançlara dair verilen örnekler de âyanların niçin sermaye birikimi hususunda önemli bir konuma yükselemediği sorusuna cevap önerileri barındırmaktadır.

Tarımsal üretim ve üretilen ürünün satışa sunulması salt ekonomik ilişkileri içinde barındıran, ancak iktisadi değişkenler tarafından belirlenen bir süreç değildir. Osmanlı İmparatorluğu ele alındığında hukuki, siyasal, toplumsal değişkenler üretim sürecini oldukça önemli ölçüde etkilemektedir. Beslenmesi gereken yüksek nüfus, devletin tek alıcı ve fiyat belirleyicisi olduğu bir piyasaya yapılan tahıl üretimi, ihracatın önündeki engeller, düşük verimlilik oranları âyanların el koyduğu artı ürün miktarını doğrudan etkilemektedir. Bunun

haricinde merkezî devletin doğrudan ve dolaylı biçimde âyanlardan kendi bünyesine sermaye aktarımında bulunması, Celalî fetreti nedeniyle yapılması gereken güvenlik harcamaları, lüks tüketim gibi unsurlar da âyanların zaten düşük verimlilik ile yaptıkları üretimden kazandıklarını tekrar yatırıma dönüştürmesinin önünde engel teşkil etmektedir. Sonuç olarak âyanların iktisadi faaliyetlerine ve mal varlıklarına yönelik karşılaştırmalı bir perspektif sunan bu çalışma, niçin bu toplumsal grubun iktidarını sürdürmediği sorusuna yönelik cevap arayışlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Ekler

Tablo 2. Osmanlı'da Enflasyon

Yıl	Enflasyon %	Akçedeki Gümüş Miktarı (GR)	Gümüş Enflasyonu	Yıl	Enflasyon %	Akçedeki Gümüş Miktarı (GR)	Gümüş Enflasyonu
1469-79	1,2	0,85	1,17	1720-29	6,98	0.13	1,06
1480-89	1,3	0,68	1,02	1730-39	7,62	0.12	1,1
1490-99	1,09	0,68	0,85	1740-49	9,93	0.12	1,39
1520-29	1,87	0,66	1,42	1750-59	10,1	0.11	1,3
1550-59	1,64	0,66	1,25	1760-69	11,1	0.10	1,23
1560-69	1,86	0,61	1,32	1770-79	17,8	0.093	1,93
1570-79	1,99	0,61	1,41	1780-89	17,2	0.080	1,58
1580-89	3,35	0,39	1,47	1790-99	24,5	0.053	1,5
1590-99	4,45	0,3	1,46	1800-09	34,7	0.048	1,91
1600-09	5,43	0,29	1,81	1810-19	49,5	0.032	1,86
1610-19	4,44	0,29	1,47	1820-29	62,8	0.018	1,26
1620-29	5,56	0,25	1,54	1830-39	130,1	0.0073	1,12
1630-39	5,49	0,2	1,24	1840-49	181	0.0081	1,7
1640-49	4,37	0,27	1,34	1850-59	240,5	0.0083	2,32
1650-59	4,92	0,27	1,56	1860-69	285,7	0.0083	2,76
1660-69	5,82	0,23	1,56	1870-79	265,6	0.0083	2,56
1670-79	7,06	0,21	1,69	1880-89	238,1	0.0083	2,3
1680-89	7,46	0,21	1,79	1890-99	235,6	0.0083	2,27
1690-99	7,96	0,13	1,21	1900-09	220,9	0.0083	2,13
1700-09	6,05	0,13	0,92	1910-14	294,2	0.0083	2,84
1710-19	6,87	0,13	1,03				

Kaynak: Ş.Pamuk, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914." *International Journal of Middle East Studies* 36(2004): 455.

Kaynakça

- Akdağ, Mustafa (1945), "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3 (4): 419-431.
- Akdağ, Mustafa (1963), *Celali İsyânları (1550-1603)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları).
- Akdağ, Mustafa (1963), "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8 (14): 51-61.
- Akdağ, Mustafa (1966), "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4 (6): 201-247.
- Ayala, Cesar (1999), *American Sugar Kingdom The Plantation Economy of Spanish Caribbean, 1898-1934* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press).
- Aydın, Hacı V. (2002), "Osmanlı Devletinde Ayânlık Üzerine Bir Belge: Ahmet Ağanın Bir Yıllık Muhasebesi (1824–1825)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20 (32): 47-92.
- Başarır, Özlem (2016), "Muhallefât Kayıtları Işığında XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Görevlilerinden Diyarbekir Voyvodalarının Terekeleri", *Belleten*, 287 (80): 59-84.
- Batmaz, Eftal Ş. (2004), "XV-XVI. Yüzyıl Sancak Kanûnnâmelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tahıl Üretimi 2004", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (36): 35-41.
- Bay, Abdullah (2005), "Ünye Âyanından Canikli Genç Mustafa Ağa'nın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları*, (7): 60-76.
- Broadberry, Stephen, Bruce Campbell, Alexander Klein, Mark Overton, ve Bas V. Leeuwen (2015), *British Economic Growth 1270-1870*. (Cambridge: Cambridge University Press).
- Cezar, Yavuz (1977), "Bir Âyanın Muhallefâtı Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, 161 (80): 41-78.
- Cin, Halil ve Gül Akyılmaz (2000), *Feodalite ve Osmanlı Düzeni* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları).
- Davis, Heather G. (2019), "Plantations are a Dark Chapter in American History.", <https://www.nationalgeographic.com/travel/article/the-plantation-every-american-should-visit> (20.02.2021).
- Faroqhi, Suraiya (2009), "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri", Keyder, Çağlar ve Faruk Tabak (Der.), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları): 82-101.
- Fay, Charles R. (1936), "Plantation Economy", *The Economic Journal*, 46 (184): 620-644.
- Genç, Mehmet (2014), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınları).
- Güran, Tevfik (1997), *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897* (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası).
- Gürsoy, Muhammed E. (2021), *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Bürokrasisi'nde Görev Yapmış Muhtelif Emin Ağaların Muhallefatları: Servet Kariyer ve Yönetim*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=8tbPippmWV_b-Irrn9YEAiKsrgjIATV5x7xazaNzAiGOAZHSxz2dAuowlcZb0NdG (01.02.2021).
- Güven, Tamer (2016), "Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik", *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, 3 (1): 63-88.
- Heller, Chris F. (1966), "The Role Of Wheat in 19th-Century, Middle-Latitude Settlement: Examples From Canterbury And Michigan", *Australian Geographical Studies*, (4): 96-118.

- Higman, Barry W. (2008), *Plantation Jamaica, 1750–1850: Capital and Control in a Colonial Economy* (Kingston: University of West Indies Press).
- Hornby, Albert S. (1977), *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* (Oxford: Oxford University Press).
- Kıvrım, İsmail (2008), "Kilis ve A'zaz Voyvodası Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa ve Muhallefâtı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (24): 147-173.
- Küçükkalay, Abdullah M., ve Ayla Efe (2006), "Osmanlı Ziraî Sektörünün Ticarileşebilme İmkânı Üzerine Bir Deneme: 1844–45 Alpu Köyü Örneği", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (20): 245-279.
- Küpeli, Özer (2011), "Klasik Tahrirden Avarız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avarız Defteri", *Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi*, 32 (36): 113-199.
- Küpeli, Özer (2011), "Yenişehir (Bursa) Âyanı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve Muhallefâtı", *History Studies*, 3 (3): 245-263.
- Küpeli, Özer (2018), "Tire Voyvodası Yeğen Mehmed Ağa Ve Muhallefatı", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1 (4): 19-33.
- Matrana, Marc (2009), *Lost Plantations of the South* (Mississippi: University Press of Mississippi).
- Nagata, Yuzo (1981), "Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağaya Ait Bir Tereke Defteri", *IX. Türk Tarih Kongresi* (Ankara : Türk Tarih Kurumu): 1055-1062.
- Olmstead, Alan ve Pau Rhode (2010), "Slave Productivity in Cotton Production by Gender, Age, Season, and Scale.", <https://economics.yale.edu/sites/default/files/files/Workshops-Seminars/Economic-History/rhode-032910.pdf> (20.02.2021).
- Özcan, Mert (1991), "Âyan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (4): 195-198.
- Özdeğer, Mehtap (2003), "Ayan Era In The Ottoman Government", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6): 29-42.
- Özkaya, Yücel (1979), "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (32): 219-255.
- Özkaya, Yücel (2014), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları).
- Pamuk, Şevket (2004), "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, (36): 451-468.
- Pamuk, Şevket (2015), *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Sahillioğlu, Halil (1991), "Avarız", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (4): 108-109.
- Şener, Sefer (2007), "Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (3): 56-90.
- Telci, Cahit (2007), "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22 (2): 145-166.
- Toprak, Zafer (2009), "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova'da Emek ve Sermaye", *Toplumsal Tarih*, (191): 70-76.
- Uzun, Ahmet (2001), "Tepedelenli Ali Paşa ve Mal Varlığı", *Bellekten*, 244 (65): 1035-1077.
- Uzun, Mustafa İ. (1993), "Caize", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (7): 28-29.
- Wallerstein, Immanuel (2011), *Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş* (İstanbul: BGST Yayınları) (Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy).